

УДК 371.147.03

Оксана Микитюк

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ

Сучасний розвиток суспільства характеризується стрімким розвитком інноваційних перетворень у різних сферах життєдіяльності людини, в тому числі соціальної. Суспільству і державі Україна потрібні громадяни, які вміють соціалізуватися у швидкоплинному соціумі, творчі, активні, конкурентоспроможні, компетентні, здатні до змін, із гнучким критичним мисленням, універсальними способами дій, засвоєними духовно-моральними цінностями. Традиційно мета шкільної освіти визначалася набором знань, умінь і навичок, якими має оволодіти учень. Сьогодні соціуму необхідні учні та випускники, готові змінюватися і пристосовуватися до нових потреб життя, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя. А це більшою мірою залежить не від отриманих знань, умінь і навичок, а від якостей, для позначення яких використовуються поняття “компетенція” і “компетентність”, які найбільше відповідають сучасному розумінню мети освіти. У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти наголошується на посиленні практичної життєвої орієнтованості освіти на засадах особистісно зорієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів. Згідно з “Національною доктриною розвитку освіти”, розвиток громадянського суспільства визначається підготовкою освічених, високоморальних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання. Крім того, на нинішньому етапі розвитку суспільних процесів в Україні пріоритетного значення набувають міжособистісні відносини всіх їх учасників. Переорієнтація навчально-виховного процесу на формування соціально активної особистості закріплена у базових нормативно-правових актах, які регламентують функціонування закладів освіти: законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національній доктрині розвитку освіти, Концепції розвитку загальної середньої освіти, Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, Програмі щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України та інших документах.

Вагомим є внесок у розробку окресленого питання О. Савченко, Н. Бібік, С. Бондар, І. Єрмакова, Г. Селевка, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, О. Пометун. При цьому компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей учнів. Формуванню соціальної компетентності педагогів і школярів приділяють увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Байденко, І. Зимня, С. Гончаров, В. Куніцина, В. Первутинський, А. Князев, Є. Земцов, С. Палецька та ін.

Процес формування соціальної компетентності педагога пов'язаний зі змістом суспільних вимог до нього. Серед підходів до формування соціальної компетентності особлива увага приділяється гуманістичному, особистісному, діяльнісному, компетентнісному, системному й іншим, які дозволяють вплинути на сферу соціальних стосунків і самореалізації суб'єкта.

Процес формування соціальної компетентності має аксіологічну, громадянську, креативну, гуманістичну, рефлексивну, прогностичну, оціночну і інші спрямованості; максимально сприяє самовияву й соціалізації, проявам самостійності, ініціативності, лідерських якостей особистості, засвоєнню позитивних стереотипів і алгоритмів соціальної поведінки, соціально значущої діяльності, вирішенню життєвих соціальних проблем, підвищенню соціального й особистого статусу, розвитку впевненості у педагога.

Формування соціальної компетентності педагога відбувається безпосередньо з розвитком його професійної компетентності, паралельно з процесами становлення соціального досвіду, розширення простору міжособистісного спілкування, розвитку соціального інтелекту, про-соціальних якостей особистості.

В процесі формування соціальної компетентності зростає роль педагога. Саме він є представником середовища, у якому формується особистість майбутнього повноправного члена суспільства, і відповідно може або сприяти якісній адаптації та соціалізації особистості учня, його самоідентифікації у всіх проявах життєдіяльності, або залишатися осторонь цього процесу.

У професійній підготовці, формуванні соціальної компетентності важливим є налагодження взаємодії педагога із середовищем. Дж. Равен у своїх роботах підкреслює, що оцінювати компетентність потрібно “швидше за залученням до певних стилів поведінки..., ніж за способом ставлення до даного об'єкта чи класу об'єктів...” [4; 5]. Дж. Равен пояснює, що “...лише в тому випадку є сенс намагатися з'ясувати, чи може людина поводити себе компетентно..., якщо для нього є значущою мета, заради досягнення якої він, як очікується, буде працювати...”. Дослідник також зауважує, що в тестах на компетентність люди можуть діагностуватися “... як некомпетентні у тих випадках, коли вони не демонструють

бажаної компетентності в досягненні мети, яка є важливою для того, хто проводить оцінку, але не хвилює самого піддослідного” [4; 5].

Беручи за основу концепцію компетентності І. Зимньої [1], відповідно до якої структуру компетентності складають готовність, знання, досвід, ставлення, регуляція, А. Князев, Є. Земцов та С. Палецька розробили критерії оцінки компонентів компетентності. Так, критеріями готовності соціальної компетентності вважаються такі: специфічні риси, моторика, особливості сприйняття й обробки інформації, пізнавальні здібності, типологічні особливості, характерні риси, особливості статі й інші співвіднесені з настановою особистості.

Критеріями знань вважаються наявність уявлень про компетентність, наявність стереотипів, знань, пріоритети пізнання, пов’язані з компетентністю. Критеріями досвіду визначено реалізацію близьких до компетентних або безпосередньо компетентних завдань і функцій у минулому. Критеріями ставлення є: сформоване ставлення до себе та інших у зв’язку з реалізацією компетентності або з пов’язаною з компетентністю діяльністю. До критеріїв в регуляції відносять: здатність до регуляції спонукання до дії, пов’язаної з компетентністю, наполегливість, рішучість, витримка, готовність до долаття перешкод на шляху до мети, пов’язаної з реалізацією компетентності [1].

Цікавим є підхід до оцінки компетентності М. Ільязової. Дослідниця розглядає поняття “компетентність” як синонім поняття “потенційна активність”. М. Ільязова обґрунтовує такі критерії активності особистості:

1. Суб’єктивні критерії активності: домінуючі мотиви діяльності, спрямованість інтересів, самооцінка діяльності.

2. Об’єктивні критерії активності: процесуальні характеристики діяльності (темп, інтенсивність, об’єм діяльності, різноманітність прийомів і дій, що використовуються індивідом під час виконання завдань), результативні характеристики діяльності (рівень та якість результатів у цільовій діяльності, виконаній впродовж певного часу), здатність до саморегуляції діяльності.

Аналіз вищезгаданих підходів свідчить про те, що критерії, які можуть використовуватися для діагностики компетентності особистості загалом, не можуть у незмінному вигляді застосовуватися для визначення рівня компетентності соціальної.

Соціальна компетентність розглядається нами як інтегрована характеристика особистості, сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які надають можливість індивіду активно взаємодіяти з со-

ціумом, налагоджувати контакти з різноманітними групами й індивідами, а також брати участь у соціально значущих проектах і продуктивно виконувати різні соціальні ролі [1; 2; 3; 6]. За В. Шахрай, соціальну компетентність особистості визначаємо як якісний ступінь її соціалізованості, цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність конкретних якостей, здібностей, соціальних знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство й окремі групи на основі продуктивного виконання нею різних соціальних ролей, ефективного вирішення проблемних соціальних ситуацій та її успішну самореалізацію.

Складовими структури соціальної компетентності особистості є такі компоненти: когнітивний, діяльнісний (вміння, навички), мотиваційно-ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо) та рефлексивний. По-іншому, соціально компетентна людина має не лише розуміти сутність і специфіку ситуації чи проблеми, але й уміти вирішувати її практично та бути вмотивованою це зробити, а також бути в змозі проаналізувати як свою діяльність, так і її наслідки. Кожен зі структурних компонентів може бути представлений як інтегрована якість особистості [1, с. 4].

На нашу думку, недостатньо висвітленим залишається питання формування соціальної компетентності у школярів в умовах сільських шкіл. Мета статті – розглянути взаємозв'язок соціальної компетентності з таким феноменом, що детермінує її формування, як соціалізація; охарактеризувати особливості соціального середовища, в якому відбувається соціалізація сільських школярів.

За даними Всеукраїнського перепису населення (2001), загальна кількість наявного населення Львівської області становила 2626,5 тис. осіб, або 5,4% від населення України. За чисельністю населення Львівська область посідає 4 місце серед областей України після Донецької (4841,1 тис. осіб), Дніпропетровської (3567,6 тис. осіб) та Харківської (2914,2 тис. осіб). Для Львівщини характерна висока щільність населення. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення, в області вона склала 120 осіб/км², тоді як у цілому по країні – 80 осіб/км².

Співвідношення міських і сільських мешканців у регіоні у 2010 р. було таким: 61% городян і 39% сільського населення відповідно. У Львівській області функціонує 1435 шкіл. Порівняно з минулим роком кількість учнів перших класів зросла на 1300 дітей і становить понад 25 тис. учнів. Кількість учнів цього навчального року у Львівській області становить 256,7 тис. дітей. (прес-служба Львівської ОДА, 2010 рік).

У сучасних умовах сільська школа – не лише ключовий ресурс інноваційного розвитку українського села, а й, по суті, один із соціальних ліфтів для

сільської молоді. У зв'язку з цим зростає роль сільської школи як інституту соціалізації, підвищується попит на якість освіти її випускників. Ця якість вимагає створення педагогічних умов, які б враховували специфіку сільського соціуму, формували б у сільських школярів соціальну компетентність.

Існують різні трактування визначення значущих ознак соціальної компетентності. Результати проведеного нами аналізу показали, що найбільш значущими ознаками дослідники вважають: соціальні знання, уміння і навички: інформованість індивідуумів про соціальну дійсність, уявлення про нормативні вимоги соціуму, вміння вести діалог з іншими людьми, приймати рішення, передбачати їх наслідки для себе й оточуючих [2]; ефективність міжособистісної взаємодії: фактична поведінка, за допомогою якої індивід у певних соціальних ситуаціях домагається довгострокового вигідного для себе співвідношення негативних і позитивних наслідків; ефективність виконання соціальної ролі: манера поведінки індивіда, адекватна певній соціальній ситуації.

Сільські поселення були і продовжують залишатися досить ефективним нормативним чинником соціалізації підростаючих поколінь, оскільки в них і сьогодні досить сильний контроль за поведінкою людини. Всі знають всіх і про всіх, анонімне існування практично неможливе, кожен епізод життя селянина може стати об'єктом оцінки з боку оточуючих. Для мешканців села характерна "відкритість" спілкування.

Чим менший розмір сільського населеного пункту, тим ширше спілкування дітей із дорослими, зі старшими і молодшими за віком дітьми. Високий соціальний контроль поведінки підлітків у сільській місцевості, з одного боку, знижує ризики відхилення поведінки від соціальної норми, але з іншого – позбавляє дитину можливості самостійно приймати рішення і нести відповідальність за помилки, штучно стримує формування внутрішнього самоконтролю.

Проте є ряд проблем, на яких ми зупинимось детальніше. За даними Інституту економіки (2006), рівень освіти аграрних працівників, середня професійна освіта у більшості випадків залишаються на рівні молодшого спеціаліста і бакалавра. Ці висновки співвідносяться і з даними останнього перепису населення (2001).

Спосіб життя села дуже впливає на формування соціальної компетентності підлітків. За даними Д. Горобського, можна охарактеризувати сільський спосіб життя і властиві йому стійкі риси за трьома групами критеріїв: соціально-економічним, соціокультурним і психологічним. У першій групі виокремлені такі риси: безперспективність для молоді (15,3%), скромність у запитах і потребах (63,8%), різке розшарування на

багатих і бідних (39,3%). У другій – ізоляція від культурного життя країни (12,3%), ностальгія за минулим (16%), визнання більшої міцності сільської родини (56%), вірність історичній пам'яті (17,5%), високі вимоги до моральності людини (20%). У третій групі названі такі психологічні риси сільського способу життя: відкритість людей, дружній настрій (37,9%), живучість духу колективізму (26%), довіра до місцевої влади (25). Особливості соціалізації та інкультурації сільських школярів сприяють утворенню у них відсутності ряду чинників, у числі яких: брак соціальних знань і уявлень (порівняно з міськими школярами) про можливості, що надаються сучасним суспільством; слабкий розвиток комунікативних навичок, інертність, невпевненість у собі, боязнь відірватися від дому, виявитися одному поза звичним сільським середовищем; бідний досвід соціальних відносин і вузький діапазон освоєння соціальних ролей (порівняно з міськими однолітками).

Спосіб життя, сформований в умовах села, визначає усталені риси поведінки людини, які створюють труднощі з адаптацією і самореалізацією випускників сільської школи в сучасному світі. Цікаву інформацію про спосіб життя бідних сільських сімей представив Д. Ларуксанов (2009–2010). В результаті спостереження, проведеного ним у 2009–2010 рр., за групою сільських дітей з бідних сімей було виявлено, що близько половини з них (52%) виховуються в неповних сім'ях.

Тільки кожна восьма дитина з бідної родини (11%) виховується в умовах хорошого психологічного клімату (в контрольній групі дітей із забезпечених сімей такий показник у три рази вищий – 49%).

До важливих соціальних факторів, що впливають на розвиток дітей, відноситься рівень освіти батьків. Більше половини сільських матерів (35%) мають повну середню загальну освіту, без професійної освіти. Аналіз статистичної інформації дозволяє зробити висновок, що домінуючими рисами, складовими “портрету” сільської родини є неповний її склад або незареєстрований шлюб, низький матеріальний достаток і нижчий, ніж у місті, рівень освіти. На підставі вищесказаного існуючий стан сільської сім'ї як агента соціалізації можна визнати кризовим і таким, що не відповідає завданню підготовки сільських школярів до життя в сучасному швидко змінюваному світі. Тому формування соціальної компетентності в період шкільного навчання ми розглядаємо як нагальну необхідність. Саме на сільській школі лежить обов'язок працювати над формуванням соціальної компетентності учнів у когнітивному, діяльнісному, мотиваційно-ціннісному та рефлексивному аспектах. Це передбачає оснащення випускника сільської школи соціальними знаннями й уявленнями, навич-

ками ефективною міжособистісною взаємодією, переробки інформації, комунікацій, реалістичного сприйняття себе і середовища.

Таким чином, впровадження компетентнісного підходу в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів дає змогу вирішити проблему, що є типовою для систем освіти країн близького зарубіжжя, коли учнівська молодь опановує значний обсяг теоретичних знань, але відчуває суттєві труднощі в діяльності, що потребує застосування цих знань для вирішення конкретних життєвих завдань або проблемних ситуацій. Саме тому його впровадження в освітню практику розглядають як найважливішу передумову розбудови в Україні постіндустріального суспільства.

Отже, головне завдання освіти сьогодні – навчити молодих людей творчо і плідно взаємодіяти із суспільством і в такий спосіб досягати статусу повноправних і компетентних громадян, послідовно та поетапно створювати умови для набуття учнями необхідних компетентностей.

Соціальна компетентність сільських школярів вплине на якість освіти випускників, оскільки, усвідомлюючи свої потреби та мотиви, школяр навчатиметься більш ефективно, цінність освіти для нього наповниться реальним прагматичним змістом.

Посилання:

1. *Зимняя, М. А.* Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / *М. А. Зимняя.* — М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 40 с.
2. *Змеев, С. И.* Основы андрагогики / *С. И. Змеев.* — М. : Флинта-Наука, 1999. — 152 с.
3. *Кулюткин, Ю. Н.* Образование взрослых как проблема междисциплинарного исследования: педагогические кадры / *Ю. Н. Кулюткин* // Информационный бюллетень. — 1977. — № 10. — С. 50—51.
4. *Равен, Дж.* Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / *Дж. Равен.* — М. : “Когито-Центр”, 2002. — 396 с.
5. *Равен, Дж.* Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы : пер.с англ. / *Дж. Равен.* — М., 1999. — 144 с.
6. *Романовський, О. Г.* Зміст і сутність педагогічної діяльності : навч. посібник / *О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч.* — Харків : НТУ “ХП”, 2007. — 228 с.
7. *Хуторской, А. В.* Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / *А. В. Хуторской* // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58—64.

References (transliterated and translated):

1. *Zimnyaya M.* Klyuchevyye kompetentnosti kak rezultativno-tselevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii (Key competence as effectively-targeted competency-based approach to education). Moscow, 2004. 40 p.
2. *Zmeyev S.* Osnovy andragogiki (Fundamentals of andragogy). Moscow, 1999. 152 p.
3. *Kulyutkin Yu.* Obrazovaniye vzroslykh kak problema mezhdistsiplinarnogo issledovaniya: pedagogicheskiye kadry (Adult education as a problem of interdisciplinary research: pedagogical personnel) // Newsletter, 1977, № 10. P. 50-51.

4. *Raven Dzh.* Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyyavleniye, razvitiye i realizatsiya (Competence in modern society: the identification, development and implementation). Moscow, 2002. 396 p.
5. *Raven Dzh.* Pedagogicheskoye testirovaniye: Problemy, zabluzhdeniye, perspektivy : per.s angl. (Pedagogical testing: problems, misbeliefs, perspectives : translated from English). M., 2002. 396 p.
6. *Romanovskiy O. Ponomarov O., Pazynich S.* Zmist i sutnist pedahohichnoyi diyalnosti : navch. posibnyk (The content and nature of teaching activities : manual). Kharkiv, 2007. 228 p.
7. *Khutorskoy A. V.* Klyuchevyye kompetentsii kak komponent lichnostno-oriyentirovannoy paradigmy obrazovaniya (Core competencies as a component of student-centered educational paradigm) // Public education, 2003, № 2. P. 58-64.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2013

О. Микитюк

Роль учителя в формировании социальной компетентности учащихся в условиях сельских школ

В статье анализируется вопрос формирования у школьников социальной компетентности в условиях сельских школ. Рассматривается взаимосвязь социальной компетентности с таким феноменом, что детерминирует ее формирование, как социализация; характеризуются особенности социальной среды, в которой происходит социализация сельских школьников. Автор делает вывод о том, что внедрение компетентного подхода в практику работы общеобразовательных учебных заведений позволяет решить проблему, являющейся типичной для систем образования стран ближнего зарубежья, когда учащаяся молодежь овладевает значительный объем теоретических знаний, но чувствует существенные трудности в деятельности, требующей применения этих знаний для решения конкретных жизненных задач или проблемных ситуаций. Именно поэтому его внедрение в образовательную практику рассматривают как важнейшую предпосылку развития в Украине постиндустриального общества.

Ключевые слова: социальная компетентность, учащиеся, сельская школа, компетентностный подход.

О. Mykytyuk

Teacher's role in the Formation of Social Competence of Rural School Students

The article analyzes the issue of forming students' social competence in conditions of rural schools. The author considers the relationship of social competence with such a phenomenon that determines its formation as socialization; characterizes peculiarities of social environment where rural students can socialize. The author concludes that the introduction of competence approach into the practice of general educational institutions can solve the problem, typical for the education systems of neighboring countries where studying youth can master considerable amount of theoretical knowledge, but feels substantial difficulties in doing activities requiring the application of knowledge to solve specific life problems or problem situations. That is why its implementation into the educational practice is considered as a crucial precondition for postindustrial society development in Ukraine.

Key words: social competence, students, rural school, competence approach.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор М. М. Солдатенко